

залучення експертів. Однак розумний журналіст і простий віруючий можуть далеко не все. Тому й кидається у вічі невисокий науковий рівень матеріалів.

Стан справ могло б поліпшити створення Ісламського інформаційного агентства України, яке б постачало іншим виданням надійну, перевірену інформацію. Без цього українські газети і далі будуть рясніти сенсаційними, перекрученими сюжетами, навіть брехнею на мусульманський світ.

Мусульманські організації здійснили важкий, але вдалий для себе крок – здобули перший досвід роботи в радіоефірі. Так, з 9 грудня 1999 р. по п'ятницях на хвилі "Радіо РОКС – Україна" виходять 30-хвилинні випуски передачі "Ассаляму алейкум" – спільний проект Асоціації "Арраїд", ЖМУ, Асоціації "Ансар Фаундейшн" та Ради мусульманських громад Києва. Передачі готують Ібрахим Сулу та Анатолій Родіонов.

Під час великих мусульманських свят на каналі УТ-1 з розповідями про них виступає голова ДУМУ шейх Ахмед Тамім. Документальний відеофільм "Рамадан", підготовлений Асоціацією "Ансар Фаундейшн", трансливався багатьма телекоманіями України.

Мусульмани відкривають свої веб-сторінки в українському Інтернеті, наприклад, Асоціація "Арраїд".

Все означене є ознаками незворотнього входження мусульманства до релігійного комплексу України, свідчить про набуття мусульманською спільнотою ваги й авторитету, що відповідають значенню ісламу як великої світової релігії.

О. Нікітченко (Одеса)

ОБРАЗ НОВІТНІХ РЕЛІГІЙ У ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ*

Образ новітніх релігій у свідомості значної більшості сучасних громадян України почав складатися практично з самих перших років їх появи (60-70 рр. ХХ ст.) у США і Західній Європі. Але зміни, які сталися у нашому суспільстві, в першу чергу в ідеологічному вимірі, дозволяють без особливої (всіма званої) аргументації поділити усю сукупність матеріалів засобів масової інформації (ЗМІ), присвячених вищезгаданій проблемі, на дві частини. Це допоможе визначити два головних періоди в історії відтворення відповідного стереотипу сприйняття носіїв НР та їх організацій. Перший – до якого мають пряме відношення усі матеріали що вийшли друком до розпаду СРСР, і другий – який бере свій початок у 1991 році і триває дотепер, до якого залучені публікації надруковані у незалежній Україні. Тут наводяться тільки результати аналізу преси, отримані за матеріалами по 2000 рік включно.

Отже, до особливостей першого періоду можна віднести відсутність ЗМІ у сучасному розумінні цього поняття. Усі ЗМІ використовувалися керівними колами як засоби масової агітації та пропаганди марксистсько-ленінського світогляду. Як відомо, офіційно пануюча ідеологія радянських часів у своєму ставленні до НР мало в чому відрізнялася від позиції щодо релігії в цілому. Для цієї позиції було характерним ставлення до релігії як до пережитку минулого. Хоча подекуди і з'являлися праці, де вчені знаходили соціальні та гносеологічні коріння відтворення цього соціального феномену у соціалістичному суспільстві, до ЗМІ ці міркування майже не надходили. В радянських мас-медіа створювався образ релігії, в тому числі і НР, як явища, несумісного з щасливим майбутнім "советского человека", а тому приреченого на занепад. Якщо в реальності активізація релігійного життя в СРСР і мала якісь прояви, одним з котрих і було звернення деякої незначної частини суспільства до НР, то вони пояснювалися впливом ворожого імперіалістичного оточення, де релігія потерпала від кризи, внаслідок загальної кризи імперіалізму, особливо у духовній сфері. Згідно з радянськими ЗМІ, цей вплив знаходив

* Матеріали, що містяться у цій спробі охарактеризувати головні риси образу новітніх релігій (НР) в Україні є лише часткою даних, отриманих під час довготривалого та об'ємного дослідження проблеми: "Формування пресою, що розповсюджується в Одеському регіоні, стереотипа сприйняття представників нетрадиційної релігійності", до якого було залучено майже увесь обсяг відповідних публікацій радянських часів, та періоду незалежної України. Деякі результати цього дослідження було надруковано.

позитивний відгук у духовно нестійких осіб, у представників світоглядно незрілої молоді, які ставали жертвам ворожої пропаганди та місцевих її лакіз і релігійних екстремістів. З'являлися і публікації, які не були настільки поверховими, але не вони формували стереотип сприйняття релігії взагалі і особливо НР.

Неможливо тут навести усі негативні риси, якими нагороджувалися НР в радянських засобах агітації і пропаганди, але їх дивовижний збіг з характеристикою новітньої релігійності у сучасних українських ЗМІ потребує наведення хоча б декількох узагальнень. Підсумовуючи зміст усіх виступів у мас-медіа радянського періоду щодо НР, можна дійти одного висновку: вони сприяли поширенню такого їх образу, який мав формувати у споживача тієї інформації лише негативний стереотип сприйняття вірних нових релігійних утворень. Колишня пропаганда, щоб створити цей негативний стереотип, вдавалася до усіх вивертів негідної полеміки, які відомі людству впродовж багатьох віків релігійних та ідеологічних дискусій. Представникам НР у переважній кількості досліджених матеріалів слово взагалі не надавалося. Якщо в деяких статтях їх цитували, то у такому контексті (насмішка, наклеп у змові з ворожими колами, звинувачення у правопорушеннях і т.ін.), що лише підкреслювало їх випадковість, непотрібність у радянській дійсності.

До найбільш поширених засобів, які б мали сприяти створенню негативного стереотипу у свідомості радянських громадян щодо представників НР, їх практики та організацій, можна віднести:

- 1) розглядання НР як породження ворожого Західного світу, і тому інорідне явище, несумісне з головним завданням соціалістичного суспільства – побудовою комунізму;
- 2) ототожнення правопорушень та інших негативних вчинків, що дійсно мали місце у діяльності деяких НР чи їх представників, з усією сукупністю нових релігійних утворень;
- 3) пояснення, що участь у діяльності НР чинить шкоду здоров'ю та психіці вірних, порушує родинні зв'язки, веде до самогубства, спонукає до правопорушень аж до самих тяжких і т. ін.

До характеристики колишнього стану формування цього негативного образу НР треба обов'язково додати, що у його створенні практично не брали участь існуючі за радянських часів релігійні ЗМІ, хоча за кордоном вони виступали проти НР з самого початку їх появи. Також можна вважати встановленим, що для більшості публікацій з приводу НР у радянських ЗМІ головним джерелом натхнення слугували антикультистські виступи в ЗМІ США та Західної Європи. Хоча і з інших ідеологічних позицій, увесь компромат, що з'являвся на шпальтах західних мас-медіа, знаходив своє місце в радянській пресі.

Десь з 1988 року до початку 1993 був період коли у висвітленні діяльності НР в ЗМІ, що поширювались в Україні, з'явилися деякі риси, які у своєму подальшому розвитку могли б привести до більш збалансованої системи впливу на свідомість громадян щодо формування загального стереотипу у ставленні до будь якої релігії. По-перше, ці роки характеризуються докорінною зміною ставлення до релігії у суспільстві і у ЗМІ з цілком негативного до позитивного. Вперше в історії нашої країни НР мали змогу більш-менш вільно діяти. Їх громади були визнані законом шляхом реєстрації. Вони заснували свої засоби масової інформації, розгорнули масову пропаганду своїх вчень і одразу знайшли нових adeptів. Остання обставина може слугувати лише одним з прикладів неефективності усіх засобів, до яких вдавалася радянська пропаганда, щоб відвернути людей від НР, як і від релігії взагалі, до якої в ті самі роки масово на вернула більша частина громадян України. Саме в ті роки з'являється багато публікацій у світських ЗМІ, які позитивно, а деякі і дуже схвально висвітлюють діяльність НР. У той же час різко антикультистську позицію займають суто релігійні видання, яких стало значно більше, аніж було у радянський період

У подальші роки, вже в політично незалежній Україні під впливом подій навколо Великого Білого Братства в нашій країні та Аум-Сінрікьо в Японії, а також зростання довіри у суспільстві до організацій традиційного релігійного спрямування, ідеологічної та релігійної переорієнтації ЗМІ в бік пануючих у суспільстві релігій та в силу інших факторів не тільки позитивні, а навіть нейтральні виступи щодо НР практично зникають із сторінок преси, що розповсюджується у Одеському регіоні (якщо не брати до уваги видання самих

НР, апологетичних за своїм змістом). В більшості досліджених матеріалів зникають навіть спроби об'єктивного ставлення до НР.

У 1993-1994 роках була проведена переорієнтація практично усіх ЗМІ у їхньому ставленні до НР. В ті роки створюється і погляд на НР як на загрозу національній безпеці. Найбільш активну участь у створенні негативного образу НР беруть представники мас-медіа пануючих за кількістю віруючих релігійних громад. Їх вплив на інші ЗМІ проілюструємо лише на одному прикладі. У травні 1994 року в стінах Російської Академії Управління (зверніть увагу) відбувся Міжнародний християнський семінар “Тоталітарні секти в Росії”, з матеріалів якого варто навести уривок, який характеризує уявлення учасників конференції про зв'язок сект із злочинністю. Капітан Лук'янов С.А. “..відзначив дуже часту криміналізацію тоталітарних сект. Частіше за все сектантів притягають до відповідальності за вбивство (ритуальне, чи для збереження таємниці), доведення до самогубства, викрадання людей, наругу над могилами, обіг психотропних засобів, сексуальні правопорушення, а також за організацію масових порушень громадського порядку. Злочини, що скоюють сектанти, відзначаються високим рівнем нерозкриття. Доповідач зазначив, що типологічна подібність структури тоталітарної секти... і злочинного угруповання... породжена спільною природою цих організацій.” Підкреслимо, що у роботі цього міжнародного семінару брали участь крім згаданого капітана, ще 226 осіб, які представляли 20 релігій (православних та протестантських) західних країн та Росії. У своєму зверненні учасники семінару призвали журналістів бути чесними з аудиторією та свідчити лише про те, що їм дійсно відомо. А вже тоді було відомо, що більшість НР, про які йшла мова на цій конференції, були зареєстровані відповідно до законодавства та продемонстрували своєю діяльністю непричетність до такого типу звинувачень у свій бік. Але і далі, засвоєний навіть не з радянських часів, а ще з інквізиційного процесу принцип “об'єктивного ставлення у провину” домінує у свідомості деяких обвинувачів НР та їх прибічників у ЗМІ.

Треба зауважити, що більшість сучасних газет в Україні є прохристиянсько (переважно православно) орієнтованими. І не тільки у великі християнські свята, коли це особливо помітно, а й у висвітленні багатьох аспектів функціонування християнських об'єднань в Україні. Ті ж самі газети містять також матеріали астрологічних прогнозів, гороскопи, східні календарі, повідомлення про цілителів та їх рекламу тощо, що суперечить з демонстрованій лояльності до пануючих у суспільстві релігійних конфесій, оскільки вся релігійна нетрадиційність входить до розряду НР, проти яких і виступають провідні ЗМІ.

З усіх засобів масової інформації для дослідження вибрані газетні публікації за останні п'ять років. Це зумовлено тим, що інші мас-медіа Ні телебачення, ні радіо за вищеназваний час не створили жодної програми з приводу НР, які б мали суспільний резонанс, чи по системності звертання до цієї проблеми могли охопити аудиторію, яка б була ширша за читацьку. Окрім того, виступи по телебаченню та радіо у відношенні до НР в порівнянні з газетами носили вторинний характер (наявність відео, та звукоряду мало що додавала). Не йдеться і про новини, хоча напрям в їх поданні заслуговує уваги, оскільки формує у телеглядачів, та слухачів відповідне сприйняття НР як феномену в цілому негативного (наприклад, про подальшу долю Великого Білого Братства та Аум-Сінрікьо, самогубства в закордонних НР і т.ін.). Невідома жодна кінострічка ні художня, ні публіцистична чи то документальна сучасних світських кінематографістів Росії та України про НР. Інтернет, в якому присутні майже всі НР, ще не має широкої аудиторії в Україні, і тому, принаймні в минулі роки, ще не став об'єктом вивчення в межах соціології релігії та конкретніше в соціології НР. Поширені у ці роки часописи, що розраховані на масового читача, крім “Людина і світ” науково-професійний рівень якого заслуговує особливої уваги (але його у нашому регіоні у продажу не буває), не містили матеріалів з приводу НР більш змістовних, ніж у газетах. Також не було науково-популярних видань (брошур, листівок тощо). Лише в останні роки формується масив наукових видань, але через їх професійну, у першу чергу, спрямованість, вони також не мали в розглянутий період достатнього впливу в порівнянні з іншими засобами масової інформації. З усього масиву розглянутих газетних матеріалів за межами аналізу залишилися ЗМІ, що належать тій чи іншій конфесії, незалежно від їхнього ставлення до НР (загалом негативному, ще й з войовничим ухилом),

видання самих НР (яким природне властиво позитивне бачення своєї діяльності). Із загального комплексу інформації про НР ми зосередимося лише на світській його частині.

За попереднім визначенням (за допомогою опитування продавців газетних кіосків, бібліотекарів та інших соціологічних засобів і особистих вражень) найбільш поширених в Одеському регіоні серед споживачів газетної інформації видань та наявності в них частотних повідомлень про НР, до контент-аналізу були залучені такі тижневики та газети: “Аргументы и факты”, “Вестник”, “Всеукраинские ведомости”, “24”, “За рубежом”, “Зеркало недели”, “Известия”, “Киевские ведомости”, “Комсомольская правда”, “Литературная газета”, “Мир за неделю”, “Московский комсомолец”, “Независимость”, “Сегодня”, “Совершенно секретно”, “Одесские деловые новости”, “Одесский вестник”, “Слово”, “Труд”, “Факты”, “Юг”. Як бачимо до цього переліку включені московські видання – 43%, київські російськомовні – 27, 5% та одеські – 29, 5%. Такий розклад відповідає переважному вживанню російської мови у регіоні і належності більшості місцевих православних віруючих до УПЦ Московської юрисдикції (у даному огляді преси питань кореляції між цими явищами не ставилося).

Матеріалом для розгляду слугували лише такі статті та замітки, які містили судження з проблем функціонування або проявів діяльності усіх чи деяких НР. Обсяг досліджених публікацій переважно великий (більш ніж ½ полоси) – 44% та середній (1/4 - 1/8 полоси) – 24%, маленький (1/8 – 1/16 полоси) – 15, 5%, дуже малий (1/16 полоси і менше) – 16, 5%.

За типом серед публікацій переважають нариси – 38,5% та інформативні повідомлення – 35, 1%, потім репортажі – 18, 7%, решта – інтерв'ю – 7, 7%. Навіть з такої характеристики можна зробити висновок, що і в сучасній пресі майже не надається можливості представникам НР висловити свої особисті погляди безпосередньо, напряду читачеві, якій отримує інформацію про них головним чином у переказі. Цю думку підтверджує і рівень конкретності проаналізованих матеріалів, серед яких 66% - коментарі; 18,7% - абстрактно-теоретичні і лише 15,5% мають фактографічний характер.

Більшість авторів досліджених матеріалів це – журналісти - 70% , фахівці – 13,5%, повідомлення агенцій складають – 12, 1%, та за ініціалами сховалися – 4,4% дописувачів. Їхнє ставлення до феномену, який вони описують, різне, але дуже мало авторів ставляться до НР виключно позитивно – лише 3,3%, як і ті, що переважно позитивно розглядають новітні релігійні утворення – 5,5%; збалансовано – 17,7%; нейтрально – 12,8%. Серед авторів цих статей переважає сукупна кількість тих, хто ставиться до НР негативно – 29,7% та виключно негативно – 31%, а загалом - 60, 7% дописувачів про НР не приховують свого недоброзичливого ставлення до цього феномену.

Згадування про існуючі новітні релігійні рухи, про які йшлося у досліджених публікаціях у цілому займають різний обсяг: Велике Біле Братство – 33% випадків наведення у матеріалах; Аум-Сінрікьо – 25, 3%; сатанинські культу та Церква уніфікації – по 19,8%; Товариство свідомості Крішні – 15,4%; сучасний окультизм – 15, 2%; Церква Христа – 12,1%; Церква сайєнтології – 11, 1%; громади буддистів та Діти Бога – по 7,7%; віссаріонівці – 6,6%; “Сім'я” та Сахаджи-йога – по 4,4%; Гілка Давида та Богородичний центр – по 3,3%; Бахаї – 2,2%. Інші (“Лайф Спейс”, “Перемога”, Армія Спасіння, Тантра - N, Діти Сатани, Тхунгі, Весняні серця, “Слово життя”, “Слово віри”, Фалунгун, Радастея, Юнівер, Народний Храм) разом складають 13,2% НР, про які йшлося у аналізованій пресі,

Звернімо увагу на визначення, які даються НР у пресі. Абсолютна більшість з них завчасно налаштовує на їхнє негативне сприйняття. Почнемо з назви НР, яка зустрічається в оіхгих публікаціях:

1) секти –	56,0%;
2) тоталітарні секти –	35,2%;
3) сатанинські культути -	19,8%;
4) деструктивні культути -	15,4%;
5) кримінальні секти -	7,7%;
6) сектантські рухи -	7,7%;
7) релігійні групи (угруповання) -	6,6%;
8) інші (вкрай реакційний культ, секти культової діяльності, ловці душ людських, та самоназви) -	14, 3%.

Усі негативні характеристики НР, які вживаються у публікаціях ЗМІ, можна звести до чотирьох груп звинувачень у:

- I. Здійсненні умисних злочинів (у тому загалі тяжких і особливо тяжких).
- II. Посягання на свободу та здоров'я своїх adeptів.
- III. Замаху на руйнування засад державності, соціальної системи, релігійних та культурних традицій.

IV. Інших провинах, що негативно характеризують специфіку організаційної структури, ритуального досвіду та культуру практику НР.

Якщо зосереджуватись лише на тих негативних судженнях (63), що неодноразово повторюються, то до I групи звинувачень можна віднести:

1. Вбивства, у т.ч. й ритуальні – 18,7%.
2. Умисні тяжкі тілесні пошкодження – 23,5%.
3. Статеві злочини і збочення – 27,5%.
4. Шахрайство – 7,7%.
5. Махінації з фінансами (у т.ч. несплата податків) – 15,4%.
6. Крадіжки – 7,7%.
7. Збирання інформації про громадян без їх відому – 12,2%.

До II групи обвинувачень можна віднести:

1. Присвоєння особи (так у текстах – О.Н.) (у т.ч. поневолення членів груп) – 17,6%.
2. Примус і фізіологічні обмеження (недоїдання, недосипання, сексуальні обмеження) – 26,4%.
3. Ізоляція від зовнішнього світу – 26,4%.
4. Вживання психотехнік (зомбування, промивка мізків; гіпноз; заняття з ребефінгу; індукований психоз; психотероризм; вживання наркотиків, інших хімічних речовин; оброблення “традиційними методами”; доведення до нервових стресів, божевілля; зміна свідомості; фабрика з виробництва божевільних; концентраційні табори, де на людях ставлять досліди; психічне насильство) – 34%.

В деяких публікаціях звертають увагу на те, що засоби впливу на людину існують у будь яких інших релігійних культурах, але зазначають при тому, що в традиційних релігіях це призводить до інших, благодійних наслідків.

У III групу, до якої включені обвинувачення НР у замаху на соціальні цінності країни, можна віднести наступні судження авторів публікацій, що досліджувались:

1. Зруйнування родинних зв'язків – 25%.
2. Насадження тоталітаризму – 12,1%.
3. Спрямованість на нейтралізацію та знищення людей, які не погоджуються з їх вченням (у т.ч. акції проти діячів антикультівських організацій) – 16,5%.
4. Антисоціальна спрямованість діяльності НР (включно із планами знищення планети) – 22%.
5. Зруйнування культурних традицій (релігійних, родинних, екстремізм у ставленні до культуротворчих релігій й т.і.) – 18,7%.
6. Намір проникнення до державних структур – 11%.

До останньої, IV групи, можна залучити інші обвинувачення, що мають на меті негативно охарактеризувати саме організаційні та культурні аспекти діяльності НР:

1. Кримінальність сект – 21%.
2. Тоталітарний устрій (система наставляння, жорсткість організації) – 34%.
3. Ворожість до зовнішнього світу, паплюження життя, яке людина вела раніше – 21%.
4. Підступні методи вербовки нових adeptів – 28,6%.

Сучасні ЗМІ в полеміці з новітніми релігіями використовують (лише на “новоязі”) такі самі “наклепи” і “навіти”, що в історії релігії вживали один проти іншого усі релігійні утворення, що зараз посідають в українському суспільстві місце традиційних конфесій. В розвинутих країнах ця полеміка також має місце, але вона більш поміркована. Багато деномінацій, що беруть в ній участь, схильні до діалогу у рамках так званої політкоректності.

Насамкінець звернемо увагу на щорічні інформаційні звіти про стан та тенденції розвитку релігійної ситуації, державно–церковних відносин в Україні, які готує

Державний Комітет України у справах релігій, стислі виклади яких, регулярно з'являються на шпальтах часопису “Людина і світ”. У розділах цих звітів, що присвячені стану дотримання законодавства про свободу совісті та релігійні організації, завжди повідомляється про кількість порушень чинного законодавства в галузі релігії та церковних відносин, зокрема законів України “Про свободу совісті та релігійні організації”, “Про правовий статус іноземців” тощо. Серед тих, хто порушив це законодавство, є і представники харизматичних церков. Більш ніхто з представників усіх інших діючих у нашій країні НР не став причетним в останні роки в скоєні правопорушень на релігійному ґрунті.

Між тим, у 41,2% проаналізованих публікаціях, НР порівнюється з православ'ям, новітні релігійні утворення дискредитуються на користь пануючої релігії більшості. З цього приводу можна згадати Меморандум про співпрацю Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій (до речі, НР до неї не входять), Мінінформу та Держкому релігій щодо висвітлення засобами масової інформації проблем релігійно-церковного життя.¹ Його автори висловили занепокоєння суттєвими недоліками ЗМІ, зокрема “конфесійною заангажованістю окремих видань, що провокує конфліктність у релігійному середовищі”. Пройшло вже три роки, як на цьому досить високому церковному і державному рівні було висловлено занепокоєння, але заангажованість саме масових видань, які офіційно до жодної релігії не мають відношення, не зникає. Мабуть, її не можна уникнути взагалі. Але треба пам'ятати і про журналістську етику, до якої причетна і спроба журналістів бути об'єктивними щодо змісту тих явищ про які вони мають сказати своє слово. Особливо про це треба пам'ятати протестантським антикультистам, бо усі їх аргументи проти НР вживаються православними авторами в антипротестантській пропаганді.

Правлячим колам СРСР релігія, та такий її прояв як НР, заважали будувати комунізм. Зараз Україна бажає альтернативи, демократичного суспільства, характерною ознакою якого є релігійний плюралізм. Так хто зараз заважає нашій державі рухатись у напрямі, що декларується?

Учасники всеукраїнського колоквиуму “Релігійні меншини та релігії національних меншин”, який відбувся у грудні минулого року у Києві, вже просили “державні органи звернути увагу на те, що засоби масової інформації України часто тенденційно й упереджено висвітлюють віровчення й діяльність малих релігійних об'єднань, дають можливість кількісно великим конфесіям висловлювати свої негативні оцінки інших релігійних течій, що розпалює в такий спосіб міжконфесійне протистояння в державі”.² Як бачимо, в українських ЗМІ глибоко укорінена практика формування негативного стереотипу сприйняття НР та їх представників. А якщо згадати про ставлення до НР суто релігійних ЗМІ, то можна зробити висновок, що здолати усі ушкодження масової свідомості на цьому ґрунті є дуже складною справою, яка потребує, з одного боку, доброї волі журналістів, а з іншого – продовження теоретичних пошуків релігієзнавців та популяризації їх наукових здобутків.

¹ Див.: Людина і світ.– 1998.– №3.– С. 27-28

² Українське релігієзнавство. – К., 2000. - №16. - С.82.